

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У ПРАВознавстві: Об'єкти пізнання та чинники ефективності

Білозьоров Є. В.

Статтю присвячено з'ясуванню питання можливості розгляду теорії діяльності як складової частини правознавства. Відзначено, що правники послуговуються діяльнісним підходом, однак не розкривають його гносеологічний потенціал.

Указано чинники ефективності використання теорії діяльності для пізнання правових явищ: динамічна природа самого суспільства та відповідно соціальних явищ, у тому числі й правових; діяльність є засобом формування довкілля, його перетворення та зміни, своєрідною формою побудови людської дійсності; право використовується для впорядкування людської діяльності, стимулювання окремих її форм та заборони інших; зв'язок теорії діяльності з комунікативною теорією права та соціологічною правничою школою (окрім можливості розгляду діяльнісного підходу як складової частини правознавства, вказує і на можливі об'єкти царини права); природа людини.

Для визначення правових явищ, що можуть бути об'єктами пізнання за допомогою теорії діяльності, запропоновано модель комунікації Гарольда Лассвела, яка передбачає відповідь на п'ять питань. Перший складник характеризує відповідь на запитання «хто?» (передбачає з'ясування суб'єктного складника правової комунікації, джерел виникнення комунікації); другий складник характеризує відповідь на запитання «що повідомляє?» (передбачає з'ясування змісту самого комунікаційного акту, чітке усвідомлення змісту правил поведінки); третій складник характеризує відповідь на запитання «яким каналом?» (передбачає з'ясування інструментарію, що забезпечує процес комунікації та визначення самого характеру комунікативних правових вимог); четвертий складник характеризує відповідь на запитання «кому?» (у межах цієї моделі комунікації можуть бути охарактеризовані охоронні правові відносини); п'ятий складник характеризує відповідь на запитання «з яким ефектом?» (передбачає з'ясування результатів комунікативного акту).

Резюмується, що сама природа людини, життєдіяльності особи та природа права як регулятора поведінки людини в суспільстві роблять можливим та необхідним залучення до правознавства теорії діяльності, яка має стати важливим методологічним засобом пізнання правових явищ.

Ключові слова: пізнання права, право, правова комунікація, правознавство, теорія діяльності.

Bilozorov Ye. V. Activity-Based Approach in Jurisprudence: Objects of Knowledge and Factors of Efficiency

The article is devoted to clarifying the issue of possibility of considering the activity-based theory as a jurisprudence component. It is noted that lawyers use the activity-based approach, however, do not reveal its epistemological potential.

The following factors of the activity-based theory efficiency use for knowledge of the legal phenomena are specified: dynamic nature of the society and, accordingly, of social phenomena, including legal ones; activity is a means of shaping the environment, its transformation and change, a kind of human reality construction; law is used to regulate human activity, stimulate its certain forms and prohibit others; the connection of the activity-based theory with law communicative theory and the sociological school of law (in addition to the possibility of considering the activity-based approach as a jurisprudence component, it also points to possible objects in the field of law); human nature.

To identify legal phenomena that can be objects of knowledge by means of the activity-based theory, Harold Lasswell's communication model, providing answers to five questions, is suggested. The first component is characterized by the answer to the question "who?" (involves clarifying the subjective component of legal communication; sources of communication), the second component is characterized by the answer to the question "what does it say?" (involves clarifying the content of the communication act itself; a clear understanding of the rules of conduct content), the third component is characterized by the answer to the question "by what channel?" (involves clarifying the instruments ensuring the process of communication and determining the very nature of communicative legal requirements), the fourth component is characterized by the answer to the question "to whom?" (protective legal relations can be characterized within this model of communication), the fifth component is characterized by the answer to

the question "with what effect?" (involves clarifying the results of the communicative act).

It is summarized that the very nature of a person, of human life and the nature of law as a regulator of human behavior within society, make it possible and necessary to involve the activity-based theory into jurisprudence, which should become a crucial methodological tool for legal phenomena cognition.

Key words: *cognition of law, law, legal communication, jurisprudence, activity-based theory.*

Постановка проблеми та її актуальність. Одним із важливих завдань правничої науки у сучасних умовах є оновлення методологічного інструментарію (критичне осмислення ustalених підходів до гносеології правових явищ, а також залучення нових теорій та підходів з урахуванням їх ефективності до інтерпретації правових процесів та явищ). Лише володіючи адекватним епістемологічним інструментарієм, можна отримати максимально об'єктивні та повні знання про царину права, які можна вдало використовувати для вдосконалення діяльності правників та самої правової системи. Більше того, акцентуємо увагу на тому, що, проголосивши як напрям розвитку України розбудову правової держави, імплементацію принципу верховенства права та вибравши європейський вектор розвитку, українське суспільство вказало на необхідність відходу від ustalених підходів до розуміння соціальної дійсності, зокрема й правової. А це, своєю чергою, зумовлює необхідність переосмислення самої методології пізнання правових явищ, відмови від надмірної догматизації останніх (що спостерігається частково в правознавстві й сьогодні).

Однією з теорій, яка доволі ефективно може використовуватися для пізнання правових явищ та процесів, може бути теорія діяльності, гносеологічний потенціал якої було застосовано під час вивчення психологічних явищ (саме у межах психологічної науки було сформовано цю теорію як складову частину гуманітарної сфери знань). Зважаючи на превалювання у царині права до недавнього часу нормативістського розуміння права, можливості використання теорії діяльності у цій сфері були обмеженими, оскільки право сприймалося суто як результат волевиявлення органів публічної влади (а не як результат діяльності соціуму, не як соціокультурне явище).

Окрім цього, саме теорія діяльності може бути засобом подолання правового догма-

тизму, що посилює актуальність вибраної тематики, особливо в умовах воєнного стану, коли ставляться підвищені вимоги до правового регулювання, до ефективності правових норм (особливо якщо розглядати невійськову сферу соціальної діяльності).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те що теорія діяльності не стала предметом комплексного пізнання саме як складова частина правознавства, вітчизняні правники у своїх роботах звертали увагу на окремі аспекти можливого використання гносеологічних засобів цієї теорії для пояснення правових явищ.

Серед авторів, які досліджували гносеологічний потенціал теорії діяльності для розуміння права, варто згадати В. Бакуменка, В. Боняк, С. Гусарєва, Ю. Кривицького, А. Кучука, О. Мінченко, Н. Рибки, І. Сердюк, Д. Тихомирова, О. Тихомирова, В. Федоренка та ін.

Серед найбільш послідовного дослідження можливостей використання теорії діяльності як складової частини правознавства варто виокремити науковий доробок вітчизняного правника С. Гусарєва. Так, у роботі «Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства» вчений наводить конкретні приклади тих правових явищ, що можуть бути об'єктом дослідження за допомогою діяльнісного підходу. Автор узагальнює, що це можуть бути дослідження, присвячені вивченню окремо взятої особи, колективу осіб, стану взаємодії служб, підрозділів, установ, а також питання, пов'язані з функціонуванням соціально-правового інституту, галузі правових робіт, якості нормативної бази діяльності, проблемами реалізації права, забезпечення режиму законності тощо [1, с. 32].

Можливості використання діяльнісного підходу для пізнання правових явищ, зокрема конституційно-правових, висвітлив В. Федоренко, на думку якого «діяльнісний метод передбачає дослідження проблем теорії і практики конституційного права України виходячи з того, що саме діяльність суб'єктів конституційного права породжує, змінює, припиняє та поновлює певні види конституційних правовідносин» [2, с. 51].

Водночас варто вказати, що доволі часто правники послуговуються діяльнісним підходом, однак не розкривають детально сам гносеологічний потенціал його використання. Так, наприклад, аналіз наукового дослідження А. Кучука, присвяченого проблематиці теоретико-правових засад правоохоронної діяльно-

сті, вказує на використання вітчизняним ученим положень теорії діяльності, які дали змогу провести структурно-функціональну характеристику механізму правоохорони [3, с. 3].

Метою статті є висвітлення царини пізнання теорії діяльності як складової частини правознавства та детермінантів ефективності застосування її положень.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що методологічний потенціал теорії діяльності як складової частини правознавства зумовлюється низкою чинників.

По-перше, це динамічна природа самого суспільства та, відповідно, соціальних явищ, у тому числі й правових. При цьому саме діяльність є формою існування суспільства.

По-друге, за допомогою теорії діяльності можна пояснити буття людини зокрема та соціуму загалом. Діяльність є засобом формування соціуму, його перетворення та зміни, своєрідною формою побудови людської дійсності. Теорія діяльності є гносеологічним засобом пізнання світу людини, який має базуватися на правових засадах. Отже, за допомогою діяльнісного підходу можна розкрити й онтологічні основи правових явищ.

Необхідно зазначити, що давньогрецький філософ Аристотель сприймав людину як істоту політичну. Із цього приводу, досліджуючи творчий спадок Аристотеля, М. Островерх відзначає: «Людину, на думку Аристотеля, потрібно розуміти в першу чергу як політичну тварину або ж, якщо говорити точніше і використовуючи при цьому аристотелівську термінологію, «тварину полісну». Іншими словами кажучи, людина в концепції Аристотеля постає такою твариною, яка живе в якомусь полісі (тобто в місті-державі)» [4, с. 32].

По-третє, як це витікає з попереднього, право використовується для впорядкування людської діяльності, стимулювання окремих її форм та заборони тощо. Саме тому діяльність та право мають взаємні зв'язки, впливають одне на одне, що і визначає можливості епістемології права та правових явищ і процесів через застосування інструментарію діяльнісної теорії. Так, важко заперечити важливість у правничій діяльності розуміння природи і сутності юридичного процесу. Саме в межах процесуальної діяльності відбувається захист прав і свобод людини, охорона законних інтересів особи. При цьому саме теорія діяльності може бути засобом усебічного та адекватного сприйняття означеного правового явища. Погляд на право з позицій антропології зумов-

лює необхідність, по-перше, розрізнення правової норми як даності, що може мати у тому числі й надприродний характер, і норми права як установленості (результату діяльності компетентного суб'єкта), по-друге, розрізнення норми права (як правила поведінки) і юридичного процесу (як діяльності), по-третє, з'ясування співвідношення правової норми та процесу як двох основних форм забезпечення реалізації (здійснення) прав людини» [5, с. 1]. Наведена теза, на нашу думку, доволі чітко демонструє необхідність урахування положень теорії діяльності під час пізнання правових явищ.

По-четверте, зв'язок теорії діяльності з комунікативною теорією права та соціологічною правничою школою окрім можливості розгляду діяльнісного підходу як складової частини правознавства вказує і на можливі об'єкти царини права, що можуть бути пізнані за допомогою вказаної теорії.

По-п'яте, це сама природа людини. Людина живе і розвивається в межах суспільства, вступаючи у відносини з іншими людьми, займаючись певною діяльністю. Саме людська діяльність є своєрідним засобом становлення людської особистості.

У цьому контексті не можна не згадати слова Я.С. Сисоевої, що особистість як явище передбачає потребу її висвітлення через такі форми прояву:

1. Як суб'єкт соціальних відносин та свідомої діяльності.
2. Як носій та виразника соціального досвіду та суспільних відносин.
3. Як стійка система соціально значущих рис, що властиві особі як члену суспільства [6, с. 8].

На нашу думку, для визначення об'єктів пізнання теорії діяльності як складової частини правознавства можна скористатися сформульованою американським політологом Гарольдом Ласвелом моделлю комунікації [7].

Означена комунікативна модель передбачає низку складників, розуміння змісту яких характеризують такі питання.

Перший складник характеризує відповідь на запитання «хто?». У контексті пізнання правових явищ, царини права цей складник передбачає з'ясування суб'єктного складника правової комунікації, джерел виникнення комунікації, а також визначення тих чинників, які роблять можливими інтерпретації явища в означеній ролі - як суб'єкта.

Послугуючись існуючою терміносистемою правничої науки, можна відзначити такі об'єкти пізнання (у межах цього складника моделі кому-

нікації): суб'єкти правових відносин, правосуб'єктність та її складники: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність; суб'єкти правової поведінки, у тому числі й суб'єкт злочину.

Другий складник характеризує відповідь на запитання «що повідомляє?». У контексті пізнання правових явищ, царини права цей складник передбачає з'ясування змісту самого комунікаційного акту, що має правову форму; необхідно чітко усвідомлення змісту правил поведінки, якими керуються суб'єкти комунікації та які мають правовий характер.

Серед понятійно-категоріального апарату сучасного правознавства означений аспект комунікаційної моделі характеризується такими складниками, як норма права, гіпотеза, диспозиція та санкція правової норми; форми (джерела) права; юридичний зміст правових відносин тощо.

Третій складник характеризує відповідь на запитання «яким каналом?». Щодо царини права цей складник передбачає з'ясування того інструментарію, тих засобів, що забезпечують процес комунікації та визначення самого характеру комунікативних правових вимог.

Послуговуючись існуючою терміносистемою правничої науки, можна відзначити такі об'єкти пізнання (у межах цього складника моделі комунікації): правові засоби, забороняючі, уповноважуючі, зобов'язуючі та рекомендаційні правові норми; інформаційна стадія правотворчості та ін.

Четвертий складник характеризує відповідь на запитання «кому?». Слід відзначити тісний зв'язок цього складника зі структурним елементом, названим першим, - суб'єктами. На нашу думку, це і є особливістю правничої комунікації, для останньої властивим є рівне становище суб'єктів комунікації. Лише вільні та рівні суб'єкти здатні ефективно вибудувувати процес комунікації. Саме тому однією з важливих засад права є рівність та толерантність. Саме ці цінності є, серед іншого, складовою частиною принципу верховенства права та визнані як такі міжнародною спільнотою.

Хоча варто відзначити, що в означеному випадку йдеться про регулятивний тип правових відносин, які мають бути найбільш поширеними у межах цивілізованих суспільств. У цьому контексті не можна не згадати і міжнародне право, засобами якого регулюються міжнародні відносини між рівноправними суб'єктами. Міжнародні відносини, їхній стан і тенденції глибоко впливають на міжнародне право. Було б неправильним стверджувати, що міжнародне право «обслуго-

вує» міжнародні відносини, але, безсумнівно, враховує інтереси і потреби міжнародного товариства [8, с. 4].

Однак під час вчинення правопорушень виникає інший тип правових відносин - охоронні, для яких властиве вже неоднакове правове становище суб'єктів. «Однією зі сторін цих відносин є суб'єкт, наділений державновладними повноваженнями...; характеризуються застосуванням державного примусу, який полягає у настанні несприятливих для особи наслідків особистого ... майнового ... організаційного та іншого характеру...» [9, с. 42].

Отже, саме охоронні відносини можуть бути охарактеризовані у межах цієї моделі комунікації в межах діяльнійшої теорії правознавства.

П'ятий складник характеризує відповідь на запитання «з яким ефектом?». У контексті пізнання правових явищ, царини права цей складник передбачає з'ясування результатів комунікативного акту загалом та комунікативного впливу зокрема.

У царині права важливим результатом життєдіяльності людей є правопорядок, відсутність порушень вимог правових норм. Зрештою, право й існує для того, щоб упорядковувати суспільні відносини, роблячи можливим передбачення узагальненому виді поведінки інших людей. Саме можливість прогнозувати поведінку осіб, а також органів публічної влади дає людині змогу вибрати необхідний для неї варіант діяльності. Цілком слушно вказує Т. Кирилюк, що правопорядок виникає внаслідок дії механізму реалізації права і виступає результатом матеріалізації та предметнення правових ідей і правових приписів у поведінці суб'єктів правовідносин [10, с. 43].

У цьому контексті на окрему згадку заслуговує теза А. Кучука, який аналізуючи підходи різних вчених до аксіологічних засад правничих досліджень, акцентує увагу на такому положенні: необхідність відповідності основного закону держави суспільним відносинам, правосвідомості народу; лише їх удале поєднання матиме наслідком правопорядок; конституція має ґрунтуватися на цінностях відповідного суспільства [11, с. 99].

Серед понятійно-категоріального апарату сучасного правознавства означений аспект комунікаційної моделі характеризується такими складниками: правопорядок, дисципліна, законність, ефективність правового регулювання, а також (частково) правова свідомість, правова культура тощо.

Висновки. Таким чином, сама природа людини, життєдіяльність особи та при-

рода права як регулятора поведінки людини в суспільстві роблять можливим та необхідним залучення до правознавства теорії діяльності, яка має стати важливим методологічним засобом пізнання правових явищ.

Література

1. Гусарев С.Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29-33.

2. Федоренко В.Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні. Київ : НАПрН України, Київський регіональний центр, 2015. 64 с.

3. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.

4. Островерх М. Людина як «політична тварина» у філософській концепції Аристотеля. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2011. № 958(1). Вип. 44. С. 31-35.

5. Дашковська Т.М. Співвідношення правових норм і юридичного процесу у деяких правових системах світу : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2016 19 с.

6. Сисоєва С. Суспільство і особистість: гармонізація розвитку. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 8-12.

7. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ : Укр. енцикл. 1998. Т. 3.

8. Килимник І.І., Домбровська А.В. Конспект лекцій із навчальної дисципліни «Міжнародне право» (для студентів денної та заочної форм навчання усіх спеціальностей університету). Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 64 с.

9. Ковальська В.В. Сутність та зміст охоронних адміністративно-правових відносин у діяльності суду. *Право.ua*. 2014. № 1. С. 38-43.

10. Кирилюк Т.Ю. Правопорядок у суспільстві як результат правомірної поведінки. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 39-44.

11. Кучук А.М. Теоретичні основи правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

Білозьоров Є. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора навчально-наукового
інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ